

XURAMAN QURBANOVA
Azərbaycan dili və pedaqogika kafedrasının baş müəllimi
Azərbaycan Texniki Universiteti
H.Cavid pr. 25.
xuraman.@mail.ru.

TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN ALMAN DİLİNDƏ LEKSİK SEMANTİK VƏ FONETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

XÜLASƏ

Dünyada elə bir dil yoxdur ki, başqa dillərdən söz almasın, alınma sözlə ehtiyac olmasın. Alman dili də bu dillərdən biri kimi türk dillərindən söz almışdır. Alman dilində işlənən türk sözlərini təhlil etməyə başlamazdan əvvəlki, bu sözlərin alman dilində funksional cəhətdən mənimsənilməsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Alınma sözün sözlən dildə tam və hərtərəfli mənimsənilməsi çox mürəkkəb bir proses olub, dilin bütün səviyyələrində özünü büruzə verir ki, bu prosesdə həmin sözün dildə funksional cəhətdən mənimsənilməsi, onun yeni dilin lüğət vahidinə çevrilməsini şərtləndirən əsas amil hesab edilir. Əcnəbi mənşəli sözün sözlən dilin fonetik qanunlarına uyğunlaşaraq onun qrafik ifadə vasitələri ilə verilməsi və bu dilin qrammatik kateqoriyalarına tabe olması həmin sözün formaca mənimsənilərək dilin lüğət vahidinə çevrilməsində nə qədər mühüm rol oynayırsa, onun söz alan dilin leksik sisteminə özünəməxsus yer tutması, bu sistemdə yeni məzmun və mahiyyət kəsb etməsi və müxtəlif üslubi çalarlarda işləmə bilməsi – alınma sözün funksional cəhətdən mənimsənilməsini və dildə işləmə mövqeyini müəyyənləşdirən səciyyəvi amillər kimi bir o qədər əhəmiyyətlidir. Alman dilində işlənən azəri-türk sözlərinin funksional cəhətdən mənimsənilməsi dedikdə, həmin sözlərin alman dilində funksional cəhətdən mənimsənilməsi xüsusiyyətlərini aşağıdakı aspektlər üzrə təhlil etmək məqsədəuyğun hesab edilir.

Açar sözlər: alman dili, türk sözləri, mənə dil, alınma söz, ekvivalent semantika

Bu aşağıdakı amillərdə özünü daha aydın şəkildə büruzə verir:

1. Ayrıldıqda götürülmüş söz səviyyəsində - türk sözlərinin alman dili mühitində kəsb etdiyi mənə xüsusiyyətləri buraya daxildir:
  - a. Mənə dildə təkmənalı olub alman dilində də həmin mənədə işlənən sözlər;
  - b. Mənə dedikdə nisbətən alman dilində mənəsini məhdudlaşdıran sözlər;
  - c. Mənə dilində çoxmənalı olub, alman dilində də həmin mənələrini saxlayan sözlər.

2. Sözlərin müəyyən məna qrupları səviyyəsində - alman dilinin semantik türk sözlərinin daxil olduğu və ya yaratdığı məna qrupları (sinonimlər, omonimlər, antonimlər).

Bu qrupa daxil olan türk sözlərinin bu və ya digərinin alman dilində müvafiq ekvivalenti olsa belə, bu sözlərin dildə işlənməsi müəyyən hadisənin müvzusu ilə əlaqədar baş verir, bu və ya digər hadisənin təsvirində türkdili xalqlarının adət-ənənələrinin, məişət tərzinin və milli xüsusiyyətlərinin olduğu kimi, təhrif edilmədən verilməsi zəruriyyəti həmin sözlərin yeni dil mühitində də dəyişdirilmədən işlənməsi üçün zəmin yaradır.

Bu baxımdan həmin sözlər alman dilində işlənmə sahəsinə görə müəyyən müvzu və situasiya dairəsində məhdudlaşsa da, onlar alman dili leksikasının tərkib hissəsi olub, müvafiq bədii əsərlərdə və tərcümələrdə, eləcə də xüsusi ədəbiyyatda işlənmə tezliyinə və işlənmə sahəsinə malikdir.

Alman dilində işlənən türk sözlərinin semantik cəhətdən etimonları ilə müqayisə sayəsində müəyyən edilmişdir ki, türk dillərində bir neçə mənada işlənə bilən və ya heç olmasa, mənaca daha geniş və ümumi anlayışı ifadə edən sözlər alman dilinə müvafiq şəkildə bir mənada və ya məhdud mənada daxil olmuşlar, məsələn: müasir osmanlı türkcəsində beş mənada işlənən << Konak>> sözü alman dilinə yalnız bir mənada, özü3 də köməkçi mənada daxil olmuşdur:

Almanca << Konak>>
Herscherp alast – hökumət sarayı

Türkcə <<Konak>>
1.gecələmə yeri
2.böyük mülk; malikanə
3.kəpək
4.dövlət idarəsi

Türk dillərində bir neçə mənaya (çubuq, qəlyan və s.) malik olan <<Tschibuk>> sözü alman dilində yalnız bir mənada (Tabakspfeife mit langem Rohr und kleinem Kopf) – qəlyan (qamışa oxşayan yumru başlıqlı) əşya işlənir.

Türk dillərində (əsasən, osmanlı türkcəsində) <<sultanın arvadı, qızı və ya bacısı, sultanın sevgilisi, üzüm növü >> mənalarının işlənməsi <<Sultannine>> sözü alman dilinə yalnız <<üzüm növü >> kimi, bu məna variantında da həmin sözün semantikasında alman dili mühitində yenə qismən məhdudlaşma baş vermişdir ki,

Türk dillərində (əsasən, osmanlı türkcəsində) <<sultanın arvad, qızı və ya bacısı, sultanın sevgilisi, üzüm növü>> mənalarında işlənməsi <<Sultanne>> sözü alman dilinə yalnız <<üzüm növü>> kimi, bu məna variantında da həmin sözün semantikasında alman dili mühitində yenə qismən məhdudlaşma baş vermişdir ki, mənbə dildə, ümumiyyətlə, hər hansı üzüm növü anlayışını ifadə edən bu söz alman dilində həmin üzümün qurudulmuş kişmiş növünü bildirir.

Bu mənada <<Sultanne>> sözünün alman dilində ifadə etdiyi anlayış, rus dilindəki <<izöm>> sözünün (bu söz də türk mənşəlidir) ifadə etdiyi anlayışa yaxınlaşır.

Türk dillərində <<balıq>> anlayışına müqabil şəkildə işlənən bu söz, <<təzə balıq>> məfhumunu ifadə edir. <<Balıq>> sözünün rus dilindəki məna xüsusiyyətini izah edərək, N.K.Dmitriyev yazır ki, Krimdən yalnız <<təmizlənub qurudulmuş halda gətirilən balığı (əks təqdirdə o, uzun müddət davam edən yol şəraitinə dözməyib xarab ola bilərdi) tatarlar, ümumiyyətlə <<balıq>> adı altında satır, ruslar isə <<hər cür təzə balıqdan>> fərqlənən qurudulmuş balığı - <<Balık>> adı altında alırdılar>>. Beləliklə, dillərində bütöv bir anlayışın ümumi adını bildirən <<balıq>> sözü rus dili zəminində öz mənasını məhdudlaşdıraraq yalnız <<qurudulmuş balıq>> anlayışını ifadə etməyə başlayır və həmin məna variantında da alman dilində işlənir.(3-s.69-87).

B. Alman dilində işlənən türk sözlərinin bir qrupunu da mənbə dildə çoxmənalı olub, alman dilində də həmin mənalara saxlayan sözlər təşkil edir. V.Y.Martinsk alınma sözlərin bu xüsusiyyəti haqqında yazır: <<Alınma söz ilk mərhələdə müəyyən kontekstdə fəaliyyət göstərir və yalnız bir mənada işlənir. Həmin söz dildəki sonrakı fəaliyyəti dövründə hərtərəfli assimilyasiyaya uğrayır və yalnız bundan sonra dildə geniş işlənmə sahəsi kəsb edir ki, bunun da sayəsində alınma söz mənbə dildən malik olduğu bütün məna variantlarını sözlən dildə realizə etmək üçün potensial imkan qazanır>>.

Alman dilində mənbə dildəki bütün mənalara ilə daxil olan sözlərin sayı, bir-mənalı sözlərə və məna məhdudluğuna uğrayan sözlərə nisbətən xeyli azdır. Belə sözlər <<Tschadyr, Kibitke, Kiosk, Tschadyr>> - der Zelt:

1. Almanca - <<Kiosk>> - köşk; <<Kibitke>> - Verkaufshauschen (für Zeitungen der Pavillon) ;
2. Bağ evi; istirahət üçün ayrılan yer – Gartenhauschen, Gartenzelt.
3. Qüllə, yanğına qarşı olan köşk – der Feuerturm – alovlu qüllə, offener Saulenbaum mit Dach – üstüörtülü yanları açıq yer.

Alman dilində <<Kibitke>> sözü üstüörtülü araba <<alaçıq>> mənasında işlənir. Alman dilinin lüğət tərkibinə daxil olan türk mənşəli sözlərin bir qismi də yeni dil mühitində öz mənalərini genişləndirərək yeni anlayış və hadisələrin ifadə vasitəsi öz etimonlarından xeyli irəli getmişlər.

Bu baxımdan həmin sözlər alman dilində işlənmə sahəsinə görə müəyyən mövzu və situasiya dairəsində məhdudlaşsa da, onlar alman dili leksikasının tərkib hissəsi olub, müvafiq bədii əsərlərdə və tərcümlərdə, eləcə də xüsusi ədəbiyyatda işlənmə tezliyinə və işlənmə sahəsinə malikdir.

Türk dillərində bir neçə mənaya (çubuq, qəlyan və s.) malik olan <<Tschibuk>> sözü alman dilində yalnız bir mənada (Tabakspfeife mit langem Rohr und kleinem Kopf) – qəlyan (qamışa oxşayan yumru başlıqlı) əşya işlənir.(4-s.22-36).

Türk dillərində (əsasən, osmanlı türkcəsində) <<sultanın arvadı, qızı və ya bacısı, sultanın sevgilisi, üzüm növü >> mənalərində işlənən <<Sultannine>> sözü alman

dilinə yalnız <<üzüm növü >> kimi, bu məna variantında da həmin sözün semantika-sında alman dili mühitində yenə qismən məhdudlaşma baş vermişdir ki,

Türk dillərində (əsasən, osmanlı türkçəsində) <<sultanın arvad, qızı və ya bacısı, sultanın sevgilisi, üzüm növü>> mənalarında işlənən <<Sultane>> sözü alman dili-nə yalnız <<üzüm növü>> kimi, bu məna variantında da həmin sözün semantikasın-da alman dili mühitində yenə qismən məhdudlaşma baş vermişdir ki, mənbə dildə, ümumiyyətlə, hər hansı üzüm növü anlayışını ifadə edən bu söz alman dilində həmin üzümdən qurudulmuş kişmiş növünü bildirir.

Istifadə olunan ədəbiyyat:

1. V.V.Radlov “Sravnitel’nyy slovar’ğ törskix nareçiy”.səh:23-32.
2. L.Budaqov “Sravnitel’nyy slovar’ğ tureüko – tatrskix nareçiy”.səh:141-154.
3. K.N.Dmitriev “O törskix elementax russkoqo slovarə”.səh:69-87.
4. R.A.Budaqov “ Vvedenie v nauku o əzıkax”.səh:22-36.

KH.Gurbanova

Lexical-semantic and phonetic features of the Azeri-turkish words in German
Summary

The article deals with use of the Azerbaijani and the other Turkish words in the contemporary German language and their roles and meanings in modern phase of linguistics. The article deals with the effective ways of using audio and video devices in FLT and working out effective ways of listening skills. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The process of teaching English should be based on the communicative – functional approach to teaching languages. The whole process of teaching oral speech should be goal-oriented systematic. It will make the process of teaching oral speech more effective. The article is devoted to the audio and video materials in modern methodology. While analyzing great attention was given to the facts taken from the literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the reasons of literature. The author emphasizes its role in methodology. Since its emergence this notion caught the attention. New researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the process clearly. At that time we use the language more competently. The main aim of State program is to form a unique national education by means of ICT and provide qualitative educative opportunity in order to integrate into worldwide education system. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. It will make the process of teaching oral speech more effective.

Key words: German, Azeri and Turkish words, multilingual language, word of origin, semantika, equivalent

Х.Курбанова

Лексико-семантические и фонетические особенности и Азербайджано-
Турецких слов в немецком языке

Резюме

В статье рассматриваются употребление азербайджанские и другие тюркские слова в современном немецком языке их роль и значение в современном этапе лингвистики. В данной статье рассматриваются вопросы использования тюркских слов материалов на преподавании нем языка. немецкого языка говорится о необходимости внесения радикальных изменений в существующую систему обучения устной речи на иностранном языке. Процесс обучения английскому языку в целом и процесс обучения устной речи должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучение устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. В анализе большое внимание обращено на фактом, полученные из литератур. Автор пытается раскрыть роль упражнений. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает вспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также более разнообразном колорите. Основной целью Государственной программы является формирование единой общенациональной среды образования путём внедрения и использование современных информационно-коммуникативных технологий и обеспечением возможностью качественного образования, а также создания условий для интеграции государственной системы образования в мировую систему образования. Одной из основных целей изучения языка является обладание умением эффективно общаться на изучаемом языке.

Ключевые слова: Лексико-семантические и фонетические особенности азербайджано-турецких слов в немецком языке.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 20.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 21.11.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Adilə Zeynalova tərəfindən çapa
təvsiyə olunmuşdur